

ZINĀTNISKIE RAKSTI

VIETĒJO IEDZĪVOTĀJU LOMA VĀCU ORDEŅA UN PRŪSIJAS BĪSKAPIJU ZEMES PĀRVALDES VARAS HIERARHIJĀ 14. GADSIMTĀ

Raitis Simsons

Mg. hist. zinātniskās intereses: 13.–16. gadsimta vēsturiskās norises Prūsijā, krusta kari Baltijas jūras telpā.

E-pasts: raitiss@btv.lv

Vēstures literatūrā, kas aplūko prūšu sabiedrības struktūru 13.–16. gs. Prūsijā, pieņemts runāt par trim senprūšu sabiedrības slāņiem: lielajiem brīvajiem, mazajiem brīvajiem un nebrīvajiem zemniekiem. Šī visai vienkāršotā shēma dod ieskatu senprūšu sabiedrībā, tomēr tā nesniedz pilnīgu informāciju par to, cik liela (vai maza) ir bijusi vietējo iedzīvotāju loma zemes pārvaldē pēc prūšu zemju pakļaušanas un Vācu ordeņa un bīskapiju zemes kundzības izveidošanās. Rakstā parādīts, ka prūšu sabiedrība vismaz 13.–14. gs. ir bijusi daudzslāņaināka nekā minētais trīs slāņu modelis un vietējiem iedzīvotājiem bija nozīmīga loma Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju varas hierarhiā un zemes pārvaldē.

Atslēgas vārdi: senprūši, Prūsija, Vācu ordenis, lēņa attiecības.

IEVADS

Iekarotāji un iekarotie, apspiedēji un apspiestie, sveši un savējie – attiecības starp šīm pusēm vienmēr ir bijušas vēsturnieku izpētes lokā, un nereti gadu simtu seni notikumi ir tikuši pakļauti dažādām interpretācijām atkarībā no attiecīgā laika politiskās gaisotnes. Iekarotāju un iekaroto attiecības ir aktuāls jautājums arī Latvijas vēstures pētniekiem, kas pēta viduslaiku Livonijas laika posmu, jo šī ir viena no Latvijas vēstures lappusēm, kas avotu trūkuma dēļ nav tikusi pietiekami izpētīta. No šī viedokļa viduslaiku Prūsijas vēstures pētnieki ir daudz izdevīgākā stāvoklī, jo avotu liecības par 13.–16. gadsimtu ir daudzskaitlīgākas un plašākas. Ir saglabājušās ļoti daudzas Prūsijas zemes pamatiedzīvotājiem – prūšiem izsniegtas lēņa grāmatas, kas

ļauj dziļāk pētīt ar prūšu vēsturi saistītos jautājumus. Ņemot vērā līdzīgos vēsturiskos procesus 13.–14. gadsimta Prūsijā un Livonijā, Prūsijas piemēra studijas var sniegt papildus informāciju par notikumiem Livonijā šajā laikā.

Vēstures literatūrā, kas aplūko prūšu sabiedrības struktūru 13.–16. gadsimtā Prūsijā, pieņemts runāt par trim senprūšu sabiedrības slāņiem: lielajiem brīvajiem, mazajiem brīvajiem un nebrīvajiem zemniekiem.¹ Šī visai vienkāršotā shēma dod ieskatu senprūšu sabiedrībā un ļauj to salīdzināt ar citām viduslaiku Eiropas sabiedrībām, tomēr tā nesniedz pilnīgu informāciju par to, cik liela (vai maza) ir bijusi vietējo iedzīvotāju loma zemes pārvaldē pēc prūšu zemju pakļaušanas un ordeņa un bīskapiju zemes kundzības izveidošanās.

Šī raksta mērķis ir apskatīt prūšu sabiedrības daudzveidību 13.–14. gadsimtā, lai pārbaudītu, cik lielā mērā tradicionālā trīs slāņu shēma atspoguļo avotu liecībās fiksēto situāciju un vai vietējie iedzīvotāji Prūsijā (un arī Livonijā) ir bijuši tikai kara gaitu gājēji savu zemes kungu dienestā un nodevu maksātāji, vai tomēr viņi ir aizpildījuši vēl kādas nišas vietējās zemes pārvaldes struktūrās. 13.–14. gadsimts ir uzlūkojams kā laika posms, kad ordeņa un bīskapiju valdījumos veidojās jaunās varas struktūras, bet vienlaikus vietējo iedzīvotāju vidū vēl bija saglabājušās iepriekšējās sociāli politiskās attiecības, ar kurām jaunajiem zemes kungiem bija jārēķinās savā darbībā.

Raksta sagatavošanai ir izmantoti šajā laika posmā tapušie vēstures avoti, lielu uzmanību pievēršot tieši prūšu izcelsmes lēņa vīriem izsniegto lēņa grāmatu satura analīzei, lai izpētītu un parādītu vietējo iedzīvotāju lomu zemes pārvaldē.

Pētījuma autors ir atkāpies no Latvijas historiogrāfijā pieņemtā Prūsijas iedzīvotāju dalījuma senprūšos (senbaltu tautai – prūšiem piederīgie, vācu *Prussen*) un prūšos (Prūsijas hercogistes/karalistes iedzīvotāji, vācu *Preussen*), un šajā rakstā termini “senprūši” un “prūši” ir jāuztver kā sinonīmi, tomēr adjektīvs “senprūšu” ir lietots, lai raksturotu parādības, kas piemitušas prūšu sabiedrībai līdz Prūsijas zemes pakļaušanai un kristianizēšanai, piemēram, “senprūšu sabiedrība”, “senprūšu reliģija”.

Prūsijas vietvārdu atveidojumā kā primārā ir dota vārda senākā, prūsiskā forma, ja tāda ir zināma, iekavās norādot līdz 1945. gadam lietoto vācu formu un mūsdienu krievu vai poļu valodas formu. Prūsijas zemju nosaukumu atveidojumā ir izmantota to prūšu valodas

forma: Pamede (*Pomesanien*, Pomezānija), Vārme (*Ermland*, Erm-lande), Semba (*Samland*).

Lai tekstā nebūtu jālieto pilns nosaukums – Svētās Marijas Jeruzalemes vācu nama ordenis (*Ordo domus Sanctæ Mariæ Theutonicorum Ierosolimitanorum*, *Orden der Brüder vom Deutschen Haus St. Mariens in Jerusalem*), saukts arī par Prūsijas ordeni vai Teitoņu ordeni, autors savā darbā to apzīmēs par Vācu ordeni vai vienkārši ordeni, ar to saprotot šī bruņinieku ordeņa atzaru Prūsa zemē.

JAUTĀJUMA IZPĒTES VĒSTURE

Runājot par vietējo iedzīvotāju lomu Prūsijas Vācu ordeņa valsts varas hierarhijā un mēģinot iedomāties vietējo iedzīvotāju lomu viduslaiku Livonijā, iespējams, pirmais, kas nāks prātā, ir diskusijas par Prūsijas un Livonijas zemju pamatiedzīvotāju statusu pēc šo zemju pakļaušanas 13. gadsimtā. Šīs diskusijas ir vērojamas padomju un arī Latvijas historiogrāfijā, kur vēsturniekiem ir nācies vispirms rast atbildi uz jautājumu: vai vispār var runāt par vietējo iedzīvotāju lomu viduslaiku Livonijā un tikai tad – kāda ir bijusi šī loma?

Padomju historiogrāfijā skatījums uz Baltijas zemju iekarotāju un iekaroto vietējo iedzīvotāju attiecībām bija visai melnbalts un vienkāršs: agresija un vietējo iedzīvotāju pakļaušana.² Šo pētījumu teorētisko pamatu jau bija devis Kārlis Markss, pasakot, ka 13. gadsimtā Baltijas telpā notikušie krusta kari ir vācu feodāļu agresijas un mantkārības izpausme: “Bruņinieki trako kā spānieši Meksikā vai Peru; prūši drosmīgi pretojas, bet pagurst arvien vairāk un vairāk; svešzemju iekarotāji iespiežas zemes iekšienē, izcērt mežus, nosusina purvus, iznīcina seno iedzīvotāju brīvību un fetišismu, dibina pils, pilsētas, klosterus, senjorijas un bīskapijas pēc vācu parauga. Tur, kur iedzīvotājus neiznīcina, tos nospiež verdzībā.”³

Šī marksistiskā pieeja iekarotāju–iekaroto attiecību atainojumā Latvijā sabalsojās ar starpkaru laikā popularizēto uzskatu par vāciešiem kā Baltijas pamatiedzīvotāju brīvības atņēmējiem (“700 verdzības gadi”), veidojot populārajā kultūrā visai vienkāršotu priekšstatu par notikumiem Latvijas teritorijā krusta karu un Livonijas periodā, proti: vācu bruņinieki pakļauj senlatviešu zemes, apspiež vietējos iedzīvotājus un pārņem zemes pārvaldi. Kā baiss piemērs parasti tika minēts prūšu liktenis, uzsverot šīs tautas izzušanu vācu iebrukumu rezultātā.⁴

Tomēr viduslaiku Livonijas un Prūsijas vēstures pētnieki savos darbos nebija tik kategoriski attiecībā uz Baltijas zemju pamatiedzīvotāju pilnīgu beztiesību un pieļāva vietējās izcelsmes brīvo lēņa vīru (leimaņu, brīvnieku) pastāvēšanu, parādot viņus kā starpslāni starp ordeņa un bīskapiju vadību un zemniekiem, parasti piebilstot, ka lēņa vīri bija vietējās elites pārstāvji, kas saņēmuši lēņus no jaunajiem zemes kungiem.⁵ Šī pieeja saglabājusies arī tajos nedaudzajos darbos, kas tapuši trimdā un pēc neatkarības atjaunošanas un aplūko šo Livonijas laika vēstures aspektu.⁶

Cits skatījums uz notikušo Baltijas telpā ir sastopams vācu vēsturnieku darbos. Pievēršoties Prūsijas viduslaiku vēsturei un vācu historiogrāfijai, noteikti ir jāsāk ar Johannesu Foigtu (*Johannes Voigt*, 1786–1863), kurš savos Prūsijas vēstures pētījumos jau 19. gadsimtā norādīja, ka prūši pēc Prūsijas pakļaušanas netika izkauti un nezaudēja savu brīvību. Pat vairāk – prūši ir ne tikai iekarotās zemes pamatiedzīvotāji, bet arī ir dažādos veidos sadarbojušies ar jaunajiem zemes kungiem un iekļāvušies jaunajā zemes pārvaldes struktūrā. Foigts piedāvāja šādu prūšu sabiedrības gradāciju: 1) vītingi (bijušās prūšu elites pārstāvji, lēņa kungi, mantota zeme, brīvi no nodevām un klausām, varēja spriest lielo (kriminālo) un mazo (civilo) tiesu savās zemēs), 2) brīvie (lēņa vīri, brīvi no nodevām un klausām, atsevišķos gadījumos varēja spriest mazo tiesu savās zemēs), 3) “kulmieši” (lēņa vīri, kuri saņēmuši zemi saskaņā ar Kulmas tiesībām), 4) zemnieki jeb cilvēki, kuri manto un var atstāt mantojumā savu mantu.⁷ Šo četru līmeņu sabiedrības struktūras modeli savos darbos vēlāk ir izmantojis arī Makss Tepens (*Max Töppen*), kurš 19. gadsimta otrajā pusē veica viduslaiku Prūsijā sastādīto avotu apzināšanu un pētniecību.⁸

20. gadsimtā vācu historiogrāfijā nostiprinājās trīs līmeņu prūšu sabiedrības koncepcija: lielie brīvie, mazie brīvie un nebrīvie zemnieki.⁹ Vācu vēsturnieks Hartmuts Bokmans (*Hartmut Boockmann*) šīs ļaužu grupas raksturo šādi:

- Lielie brīvie – personīgi brīvi, piederēja lieli zemes īpašumi – arī ciemati un muižas, karagājienos devās smagi bruņoti, sprieda tiesu savos īpašumos.
- Mazie brīvie – personīgi brīvi, parasti izlēnoti 2–3 arkli (hākeni)¹⁰ zemes, atbrīvoti no klausām, desmitās tiesas un atsevišķos gadījumos – no naturālajām un fiskālajām nodevām, veica jātnieku dienestu ar vieglajiem ieročiem, piedalījās zemes aizsardzībā, nocietinājumu būvē, atjaunošanā un labošanā.

- Zemnieki – nebrīvi ļaudis, 2–3 arkli zemes, maksāja nodevas un gāja klaušās. Līdzīgi kā mazajiem brīvajiem, arī nebrīvajiem zemniekiem bija pienākums piedalīties zemes aizsardzībā un aizsardzības celtnu būvniecībā.¹¹

Šāds trīspakāpju prūšu sabiedrības modelis ir viegli izmantojams sociālo procesu analīzei, taču tas nedod pilnīgu informāciju par Baltijas zemju pamatiedzīvotāju statusu un vietu jaunajās politiskās un ekonomiskās varas attiecībās pēc šo zemju pakļaušanas 13. gadsimtā, jo vismaz Prūsijas gadījumā bez lielajiem un mazajiem brīvajiem var izdalīt vairākas citas sabiedrības grupas, kam bija noteikta loma Prūsijas Vācu ordeņa valsts varas hierarhijā.

LIELIE LĒŅA VĪRI JEB LIELIE BRĪVIE

Vācu ordeņa ienākšana Prūsas zemē un tai sekojošie krusta kari un Vācu ordeņa valsts izveidošanās fiksēja senprūšu sabiedrības sociālo struktūru, kas bija izveidojusies 13. gadsimtā. Ļoti labi šo fiksācijas brīdi ir raksturojis Dusburgas Pēteris, noslēdzot savā “*Chronicon Terrae Prussia*” doto Prūsijas zemes iekarošanas aprakstu: “Ja viņš ir augsta dzimuma un cēlies no labiešiem (*nobiles*), viņam brīvā lietošanā un tādā daudzumā tiek dota zeme (*bona*), ka viņš var dzīvot atbilstoši savam līmenim (*statum*).”¹² Tas gan neattiecās uz visiem, bet tikai uz tiem, kas sadarbojās ar Vācu ordeni un piekrita pieņemt tā noteikumus: “Lūk, kādēļ Prūsas zemē ir daudzi jaunkristītie, kuru priekšteči bija cēlušies no labiešu dzimtām, bet savu ļauno darbu dēļ, ko viņi bija pastrādājuši pret ticību un Kristus ticīgajiem, netika atzīti par labiešiem.”¹³ Tomēr šī sociāli politiskā degradācija nebija negrozāma, jo par labiem darbiem prūšu labieši varēja tika amnestēti.¹⁴ Te var piekrist savulaik izteiktai atziņai, ka Vācu ordeņa uzdevumos un mērķos 13. gadsimtā nepavisam neietilpa pakļauto zemju iedzīvotāju kārtu vai zemes reformu veikšana,¹⁵ tādēļ prūšu sabiedrības dalījums brīvajos/nebrīvajos, augstdzimušajos/vienkāršajos, kāds tas bija pirms Vācu ordeņa ienākšanas, vairāk vai mazāk saglabājās arī pēc tā ienākšanas, ņemot vērā, protams, Dusburgas Pētera minētās “korekcijas” attiecībā pret ordenim lojālajiem un nelojālajiem vietējiem iedzīvotājiem.¹⁶

Lielo brīvo prūšu slāni pamatā veidoja bijušie prūšu labieši un viņu pēcteči, kas bija pieslējušies ordenim un kā atlīdzību saņēma plašus lēņa īpašumus. 14. gadsimtā izdotās lēņa grāmatās dažkārt

sastopamas visai tiešas liecības par šo ordeņa praktizēto izlēņošanas politiku, kad lēnis tiek piešķirts vai atjaunots kā atlīdzība par lēņa saņēmēja vai viņa priekšteču nopelniem ordeņa dienestā. Dusburgas Pēteris “Prūšu zemes hronikā” raksta, ka Lielās prūšu sacelšanās laikā (1260–1274) Bartenšteinas (*Bartenstein, Bartoszyce*) pili kopā ar aplenktajiem ordeņa brāļiem atradušies arī vairāki prūšu labieši, un hronikas autors te min Milgedu (*Miligedo*) un Trapu (*Tropo*).¹⁷ Saskaņā ar hronikas autora teikto Milgeds un Traps aplenkuma cīņu laikā gāja bojā – un “Par viņu nāvi bija lieli prieki prūšu tautai, turpretī brāļus pārņēma milzīgas bēdas”.¹⁸

Krievu vēsturniece Vera Matuzova vienā no saviem pētījumiem ir salīdzinājusi Dusburgas Pētera hronikā minētās liecības par prūšu labiešiem ar lēņa grāmatās sniegtajām liecībām un norādījusi, ka 1262. gadā prūsim Trapam (*Tropo Prutheni*) ir izsniegts lēnis ar diviem laukiem, diviem ciematiem un deviņu saimju (*familia*) zemēm.¹⁹ Arī Dusburgas Pētera minētais Milgeds ir bijis vēsturiska persona: 1339. gadā virsmestrs Altenburgas Dītrihs izlēņoja pēc Magdeburgas tiesībām Milgeda pēctečiem – brāļiem Santungam un Perdaram un viņu brālēnam Gedetam Toprīnenas (*Topprienen, Toprzyny*), Galāinas (*Gallehnen, Gałajny*) un Dulsinkīsas (*Dulzen, Dulsin*) ciematus senās Bārtas un Nātangas zemju teritorijā, kopā – 122 hūfas²⁰ zemes.²¹ Lēņa grāmatā īpaši tiek uzsvērti Milgeda nopelni palīdzībā ordenim cīņās pret sembu un citiem prūšu nemierniekiem, kā arī cīņās pret Erkus Manta vadītajiem prūšiem.²² Līdz ar zemi viņi saņēma lielās un mazās tiesas tiesības savos īpašumos.

Te jāuzsver, ka Santungs un Perdars saņēma lēni saskaņā ar Magdeburgas, resp., vācu tiesībām. Tas šajā gadījumā nav izņēmums, bet ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemēs piekopta kārtība, kad paralēli pastāvēja divas tiesību sistēmas – vācu un prūšu. Izplatītākais vācu tiesību veids Prūsijā bija Kulmas tiesības (*Kulmer Recht, Kulmer Handfeste, Jus Culmense vetus*) – 1233. gadā Kulmas (*Kulm, Chelmno*) pilsētai piešķirtās pašpārvaldes tiesības, kas vēlāk tika izmantotas kā paraugs citām ordeņa valsts pilsētu un ciematu pašpārvaldes tiesībām, taču, ņemot vērā šo tiesību izplatību un aplūkoto jautājumu loku, tās tika izmantotas kā universāls tiesību kopums, kas reģlamentēja vācu kolonistu savstarpējās tiesiskās attiecības. Salīdzinājumā ar prūšu tiesībām Kulmas tiesības tika uzlūkotas kā augstākas, privileģētākas, uzticamākas, tādēļ ne velti prūšu lielajiem brīvajiem lēņi parasti tika piešķirti saskaņā ar Kulmas tiesībām. Piederība Kulmas tiesībām to

turētājus pasargāja no dažādiem ierobežojumiem, kas vēlāk tika noteikti prūšiem, resp., prūšu tiesību turētājiem.

Cits piemērs lielajiem lēņa vīriem būtu Tunges – viena no Vārmes bīskapijas prūšu lielo lēņa vīru dzimtām. 1282. gada 27. jūlijā Vārmes bīskaps Heinrihs piešķīra brāļiem Kurtjam (Kurtigam), Tarpim un Simonam 50 hūfas Bagatīna un Kerkus lauku mūsdienu Bogatiņskas (*Bogatynskie*) un Karkajmas (*Karkajmy*) teritorijā. Lēņa ņēmējiem no savas puses ar trīs zirgiem (*spadonis*) un trīs bruņotiem vīriem bija jāaizsargā bīskapijas zemes un jāpiedalās karagājienos, bet viņu saimes ļaudīm “gan zirgos, gan kājām” (*tam equites, quam pedites*) jāpiedalās zemes aizsardzībā un aizsardzības būvju celtniecībā. Tāpat minētajiem brāļiem katru gadu bija jāmaksā savam lēņa kungam naturālās nodevas – no katras hūfas viens mērs kviešu un viens mērs ziemas kviešu (*siliginis*), bet no katra arkla viens mērs kviešu, kā arī mārciņa vaska un viens Ķelnes feniņš vai līdzvērtīgs daudzums citas naudas.²³

Piecus gadus vēlāk – 1287. gada 14. augustā Vārmes bīskaps Heinrihs piešķīra Kurtjam (Kurtigam) Kerkus un Lagamasta laukus, kā arī pusi Bagatīna un Spraudes lauku (otra puse minēto lauku palika Kurtja brāļa Tarpja pārvaldībā) saskaņā ar Kulmas tiesībām, kā arī lielās un mazās tiesas tiesības zemes īpašumos. 1312. gada 19. decembrī Vārmes bīskaps Eberhards atjaunoja Kurtja dēlam Tungem viņa tēvam piešķirtās privilēģijas, un šoreiz lēņa grāmatā jau bija precizēts izlēņojamās zemes daudzums: Spraudes lauks – 10 hūfas, Bagatīna lauks – 5 hūfas, Kerkus lauks – 35 hūfas. Kā 1287. gadā, tā 1312. gadā izdotajā lēņa grāmatā norādīts, ka lēnis tiek nodots saskaņā ar Kulmas tiesībām. 1346. gadā Tunge saņēma lēni 5 hūfas zemes Drutas laukā (*Drutlauken*) mūsdienu Kabinu (*Kabiny, Kabiennen*) teritorijā ar tiesībām nodot to mantojumā abu dzimumu mantiniekiem.²⁴ Minētie Tunges lika pamatu aristokrātu dzimtai, kas 18. gadsimtā bija viena no lielākajām zemes īpašniecēm Vārmes bīskapijā.²⁵ No šīs dzimtas ir nācis arī Vārmes bīskaps Tingenas Nikolajs (*Nikolaus von Tungen*, 1467–1489).²⁶

Tungu un Milgedu piemēri ir vieni no daudziem šādu prūšu labiešu veiksmes stāstiem.²⁷ Tie visi ir vairāk vai mazāk līdzīgi: pozitīva sadarbība ar ordeni krusta karu laikā → dzimtas īpašumu nodošana lēni → jaunu lēņu piešķiršana par labiem nopelniem → politiskās un ekonomiskās ietekmes nostiprināšanās → transformēšanās par muižniecību → Austrumprūsijas aristokrātu dzimtas izveidošanās.

Atskaņas par kādreizējiem prūšu izcelsmes lēņa vīriem un viņu brīvsaimniecībām (*bona*) – vēlākajām muižām un ciematiem – ir saglabājušās daudzu bijušās Austrumprūsijas un mūsdienu Polijas apdzīvoto vietu nosaukumos. Reizēm šie no lēņa vīru vārdiem atvasinātie apdzīvoto vietu nosaukumi laika gaitā ir aizvietojusi senākos vietvārdus. Daži šādi piemēri parādīti 1. tabulā.

1. tabula

PRŪŠU LIELAJIEM LĒŅA VĪRIEM IZLĒŅOTIE ZEMES ĪPAŠUMI
14. GADSIMTĀ

Lēņa vīrs/-i	Ciema nosaukums līdz 1945. gadam	Ciema pašreizējais nosaukums	Lēņa grāmatas izdošanas gads
prūsis Klēcs (<i>Clecz pruthenus</i>)	Klötzen [1]	Klecewo	1289 [2]
brāļi Gunte un Treins (<i>Guntho et Treyn</i>)	Gunthen	Gonty	1323 [3]
Manīks, Nassuts, Jōns (<i>Maneke, Nassute, Jone</i>)	Manchengut	Mańki	1340 [4]
Vappils (<i>Wapil</i>)	Waplitz	Waplewo Wielkie	1323 [5]
Viltāuts (<i>Wiltote</i>)	Witulten [6]	Witułty	1344 [7]

[1] Lēņa grāmatā fiksētais senākais apdzīvotās vietas sākotnējais nosaukums – *Dumele*.

[2] PomUB: 1.10.

[3] PomUB: 1.28.

[4] PrUB: 3.330.

[5] PrUB: 2.404.

[6] Lēņa grāmatā fiksētais senākais apdzīvotās vietas sākotnējais nosaukums – *Maniken*.

[7] PrUB: 3.666.

Gadījumi, kad zeme tika izlēnota apakšvasaļiem, ordeņa valstī un Prūsijas bīskapijās 14. gadsimtā bija reti, tādēļ grūti izdarīt kādus secinājumus par šo jautājumu. Pieminēšanas vērtā ir brāļu Klausā (citos dokumentos – Nikolaja) un Santirma Vikeravu (*Wickarow*) 1354. gadā veiktā Besavas²⁸ dzirnavu izlēnošana pēc Kulmas tiesībām kādam cienījamam Heinriham (*honesto viro Heinricho*) un viņa mantiniekiem.²⁹ Dzirnavas ordeņa un bīskapiju valdījumos parasti tika iz-

lēņotas vācu izcelsmes lēņa vīriem,³⁰ tādēļ fakts, ka prūšu lēņa kungs savos īpašumos iekārto dzirnavas, ir uzlūkojams kā izņēmums. Liecinieki šim darījumam ir jau minētās Tungu dzimtas pārstāvji Meruns, Sandavs un Gunte.³¹ Arī Vikeravi ir prūšu lielo brīvo dzimta, kam bija plaši zemes īpašumi un kas arī ir atstājuši pēdas Prūsijas topogrāfijā – viens Vikeravas ciemats³² atrodas netālu no tagadējās Železnodorožnijas (*Zheleznodorozhnii, Gerdauen*) Kaļiņingradas apgabalā, bet otrs – pie Barcjanjiem (*Barciany, Barten*) mūsdienu Polijā.³³

Atklāts ir jautājums par šī lielo brīvo prūšu sabiedrības slāņa identifikāciju un pašidentifikāciju. 14./15. gadsimta mijā sastādītajā Elbingas vācu-prūšu valodas vārdnīcā starp vārdiem, kur iekļauti sabiedrības sociālos rangus raksturojoši termini, minēti *Herre/Rikis* 'kungs' un *König/Konagis* 'kunnegs, valdnieks' (404.–405. vārds).³⁴

Kunnegi, valdnieki ir minēti jau 9. gadsimta Vulfstana ceļojumu aprakstā, kur viņš norāda, ka *Eastland* zemē ir valdnieki, kas valda pār pilsētām ("*...and on aelcere byrig bið cyninge*").³⁵ Kunnegi ir atzīmēti arī ordeņa laikā sastādītajos dokumentos. 14. gadsimta otrajā pusē sastādītajā Elbingas komturijas saimniecības grāmatā ir minēti kunnegi, *dy konige* kā personas, kas par savu dienestu saņēmuši no ordeņa katru otro gadu 5 olektis auduma apģērbam.³⁶ Komentējot šīs kunnegu attiecības ar ordeni, vācu vēsturnieks Arturs Zemravs (*Artur Semrau*) raksta, ka kunnegi piedalījušies kā piesēdētāji ordeņa tiesas sēdēs, kur tiesāti prūši, un par to arī saņēmuši atlīdzību.³⁷ Minētajā saimniecības grāmatā arī norādīts, no kurienes kurš kunnegs ir nācis, piemēram, no Libštates (*Liebstadt, Miłakowo*) kāmerijas ir Stefans Mike un Vikeravu Sanders.³⁸ Kunnegi minēti arī 1351. gadā izdotās Šipenbeilas (*Schuppenbeil, Sępopol*) pilsētas dibināšanas tiesībās, kur atsevišķi tiek apskatīti gadījumi, ja konfliktos pilsētas teritorijā iesaistījušies prūšu kunnegi (*kunge Prūsen*).³⁹

Noslēdzot šo nodaļu, jānorāda, ka lielie brīvie savos zemes īpašumos būtībā realizēja un nodrošināja vietējās pārvaldes funkcijas, ieskaitot tiesu varu, un viņu zemes īpašumus var klasificēt kā sīkākās komtureju vai bīskapiju zemes pārvaldes administratīvi politiskas teritoriālās vienības. Lielajiem brīvajiem bija liela nozīme ordeņa un bīskapiju zemes pārvaldes struktūrā, aizpildot varas hierarhijas pozīciju starp augstākajiem zemes kungiem un nebrīvajiem zemniekiem.

KĀMERERI

Prūšu zemju novadus veidoja ciemata kopienas (*villa*), kas koncentrējās ap attiecīgās teritorijas varas centru, iespējams – nocietinātu apmetni. 13. gadsimta vēstures avotos ir minēti aptuveni 60 prūšu novadi. To platība bija visai atšķirīga – no 80 līdz 270 kvadrātkilometriem. Vidējais novada iedzīvotāju skaits bija ap 1500.⁴⁰ Prūšu zemju dalījums novados pēc prūšu pakļaušanas neizzuda, un tiek uzskatīts, ka ordeņa izveidotais kāmeriju (kameru iecirkņu) tīkls lielā mērā balstījās uz kādreizējo novadu struktūru⁴¹ un kāmeriju pārvaldnieki – kāmereri (landķemeri) tika izraudzīti no šo novadu vadošo dzimtu locekļiem.⁴² Padomju vēsturnieks Vladimirs Pašuto (*Vladimir Pashuto*) izvirzīja hipotēzi, ka kāmereri ir bijušie novadu vadoņi, kurus savā dienestā kā vietējos administratorus pieņēma ordeņa fogti.⁴³ Tomēr kāmerers, neraugoties uz savām policejiskajām, fiskālajām un militārajām funkcijām, nebija kāmerijas zemes kungs. 14. gadsimta Pamedes tiesībās ir ietvertas daudzas normas, kas apraksta kāmerera tiesības un pienākumus, un šīs tiesību normas skaidri parāda, ka kāmerers ir bijis pakļauts kungiem (*herrschaft*), piemēram, kungs var nosūtīt kāmereru kādu aizturēt,⁴⁴ kāmereram ir jānodod iekasētās soda naudas kungam.⁴⁵

Kāmerers nebija tikai administratīvs amats, jo viņam par labu darbu nereti tika nodoti personīgai pārvaldīšanai salīdzinoši prāvi zemes gabali ar visai lielām privilēģijām, piemēram, 1319. gadā Prūsas zemes mestrs Vildenbergas Frīdrihs izlēņoja kāmereram Turamam 18 hūfas Katīnas laukā (*Cotyn, Nahmgeist, Kqty*) ar mazās un lielās tiesas tiesībām, kā arī zvejas tiesības personīgajām vajadzībām zemes īpašumā esošajos ezeros.⁴⁶

Taču kāmereru sociālais statuss nav viennozīmīgi definējams kā prūšu elites pārstāvis, kam prūšu sabiedrībā piekrist ekonomiskā un politiskā vara un kam būtu piešķirtas vācu jeb Kulmas tiesības, resp., lielais brīvais. Jau minētajā Elbingas komturijas saimniecības grāmatā Pomēnas⁴⁷ kāmerers Hanss ir nosaukts starp kunnegiem, kas saskanētu ar Pašuto izvirzīto hipotēzi par kāmereriem kā bijušajiem novadu vadoņiem, taču tai pašā laikā septiņi citi vārdā minēti un neminēti kāmereri ir ierindoti starp brīvniekiem (*di vreihen*). Viens no šiem septiņiem kāmereriem ir Fišavas (*Fischau, Fiszewo*) kāmerers Klements, kam klāt piebilsts “starost”,⁴⁸ proti, viņš ir arī prūšu ciemata stārasts. Stārasta jeb ciemata vecākā institūcija ir atzīmēta Pa-

medes tiesībās – stārasts tiesību ziņā nav ticis atsevišķi izcelts, tieši pretēji – šīs tiesības nosaka, ka stārastu var tiesāt tāpat kā jebkuru citu prūsi (*eyn ander Preusse*).⁴⁹

Kunnegiem jeb lielajiem brīvajiem lēņi parasti tika izsniegti saskaņā ar Kulmas tiesībām, savukārt kāmereri lēņus varēja saņemt uz dažādu tiesību pamata. 1346. gadā Vārmes bīskapijas fogts Luterus Bruno izlēņoja Bārtas kāmereram Pansdāupratam 7 hūfas zemes pēc prūšu tiesībām.⁵⁰ 1350. gadā Osterodes komturs Hoenšteinas Ginters saskaņā ar pamediešu tiesībām piešķīra kāmereram Stanīkam 10 hūfas Sasnas zemē.⁵¹ Tai pašā gadā Hoenšteinas Ginters saskaņā ar Kulmas tiesībām piešķīra kāmereram Glandem 10 hūfas zemes vēlākā Toleinas (*Tolleinen, Tolejny*) ciemata teritorijā.⁵²

Balstoties uz šīm liecībām, var secināt, ka kāmerera amats, neraugoties uz tā tiesībām un priekšrocībām, nav bijis saistīts ar šī amata pienākumu pildītāja sociālo izcelsmi, bet to varēja ieņemt gan vadošo un valdošo dzimtu pārstāvji, gan prūšu brīvnieki.

VĀCU CIEMATU DIBINĀTĀJI UN CIEMATU VECĀKIE

16. gadsimta hronists Simons Grūnavs (*Simon Grunau*, † ap 1525) savas “Prūsijas hronikas” 14. traktātā, kur tiek attēlots Vācu ordeņa augstākais attīstības punkts pirms sakāves Tannenbergas kaujā, ilustrācijai ir devis detalizētu statistiku par Vācu ordeņa darbības pānākumiem un cita starpā atzīmējis, ka 15. gadsimta sākumā Prūsijā bija 18 368 ciemati, 2640 brīvsaimniecības (*freyhove*), 3085 draudzes ciemati, 8031 ciemats ar baznīcu, bet bez priesteru un 55 pilsētas.⁵³

Pārbaudīt šo skaitļu pareizību nav šī raksta mērķis, taču nenoliedzami daudzie ciemati 15. gadsimta sākumā veidoja ordeņa un bīskapiju zemju lauku ainavu. Vēstures literatūrā ciematu dibināšana Prūsijā visai viennozīmīgi tiek raksturota kā vācu *Ostsiedlung* procesa sastāvdaļa,⁵⁴ tomēr, neraugoties uz teikto par šo ciematu vāciskumu, ir jānorāda arī uz prūšu izcelsmes vietējo iedzīvotāju līdzdalību to veidošanā gan kā ciematu vecākajiem, gan kā ciematu dibinātājiem, gan kā šo ciematu iemītniekiem.

Prūši kā vācu ciematu vecākie ir šķietami grūti savienojamas lietas, taču 14. gadsimtā izdotie vācu ciematu dibināšanas akti uzrāda daudzus šādus gadījumus. Īpaši plaši šī parādība ir vērojama Vārmes bīskapijā, kamēr citu bīskapiju teritorijā un ordeņa zemēs šādi

gadījumi tikpat kā nav sastopami. Karls Kaziske (*Karl Kasiske*) šo fenomenu skaidro ar salīdzinoši mazo vācu kolonistu plūsmu uz Vārmes bīskapijas teritoriju, kas pamudināja bīskapijas vadību ciematu dibināšanā iesaistīt vietējos prūšu izcelsmes iedzīvotājus.⁵⁵ Dažās lēņa grāmatās pat ir īpaši norādīts, ka ciemata vecākā tiesības ir izlēnotas prūsīm, bet citās lēņa grāmatās par lēņa saņēmēja etnisko izcelsmi liecina viņa prūsiskais personvārds.

Varētu jautāt: vai šiem ciematiem bijušas kādas atšķirības no ciematiem, kuru vecākais ir bijis vācietis? Atbilde būtu noliedzoša, jo ciemati Prūsijā tika dibināti pēc Kulmas tiesībām un Kulmas tiesības pašas par sevi noteica tiesiskos standartus, kādi ir ievērojami dzīvojamo apmetņu izveidē. Var norādīt, ka prūšu pārvaldīto vācu ciematu zemes platība caurmērā bija mazāka nekā vācu pārvaldīto ciematu zemes, taču vispārējie principi ciematu pārvaldīšanā un nodevu politikā bija vienādi – ciemata vecākais saņēma brīvā lietošanā desmito daļu ciemata zemes, mazās tiesas soda naudas ieņēmumus un trešo daļu lielās tiesas soda naudas ieņēmumu, savukārt ciemata iedzīvotājiem par katru izmantoto lauksaimniecības zemes hūfu ik gadu noteiktā dienā bija jāmaksā noteikta naudas un naturālā nodeva.

Līdzīgi kā gadījumos ar lielajiem lēņa kungiem, daudzu ciematu un apdzīvoto vietu nosaukumos līdz mūsdienām ir saglabājušās atskaņas par prūšu izcelsmes ciematu dibinātājiem. Daži šādi piemēri parādīti 2. tabulā.

Ir zināmi gadījumi, kad sākotnēji dotais vāciskais ciemata nosaukums laika gaitā ir nomainīts pret ciemata dibinātāja (prūša) personvārdu, piemēram, *Leymberg* ciemats, kas vēlāk pārdēvēts tā dibinātāja Malditena⁵⁶ vārdā par Molditenu (*Molditten, Mołdyty*), vai *Hermansdorf*, kas pārdēvēts tā dibinātāja prūša Klausitena⁵⁷ vārdā par Klauzītenu (*Groß Klausitten, Kłusity Wielkie*).

Grūti spriest, vai prūšiem ir bijušas labākas vai sliktākas sekmes ciematu pārvaldīšanā salīdzinājumā ar vācu izcelsmes ciematu vecākajiem. Vēstures avotos par to ir saglabājušās dažādas liecības. Prūsiskās izcelsmes nosaukumi un pašu ciematu pastāvēšana līdz mūsdienām jau vien ir liecība par ciemata vecākā sekmīgo darbu un autoritāti gan vietējo iedzīvotāju, gan zemes kungu vidū. Atsevišķos gadījumos vienu un to pašu ciematu ir pārvaldījuši gan vācu, gan prūšu izcelsmes ciematu vecākie. Tā Eizenverkas ciemats⁵⁸ Vārmes bīskapijā ir dibināts divas reizes: pirmo reizi 1340. gadā tā dibināšanas

2. tabula

PRŪŠI KĀ VĀCU CIEMU LOKATORI UN VECĀKIE
14. GADSIMTĀ

Ciema lokators	Ciema nosaukums līdz 1945. gadam	Ciema pašreizējais nosaukums	Dibināšanas gads
prūsis Dargils (<i>Prutheno dicto Dargil</i>)	Dargels	Dargiele	1344 [1]
Santups (<i>Santop</i>)	Santoppen	Šatopy	1337 [2]
prūsis Gedauts ar savu radnieku Šadevu (<i>Gedaute Prutheno et Schadeus eius nepoti</i>)	Gedaithen	Giedajty	1342 [3]
Naprātis (<i>Napratien</i>) ar brāli Glandi (<i>Glande</i>) un Makils (<i>Mokil</i>) ar radiem	Napratten	Napraty	1337 [4]

[1] PrUB: 3.654.

[2] CDW: 1.283.

[3] PrUB: 4.315.

[4] CDW: 1.288.

tiesības izlēņotas Johanam no Hirsbergas,⁵⁹ pēc vārda un izcelsmes spriežot, vācietim, bet pēc 8 gadiem ciemata dibināšanas tiesības izlēņotas prūsim Vagantam, lai viņš vēlreiz dibinātu ciematu.⁶⁰ Nav ziņu, kas noticis ar iepriekš dibināto ciematu, bet var pieņemt, ka pirmā ciemata dibināšana bijusi neveiksmīga. Līdzīgi bijis ar Kīšīnenas (*Kyschienen, Kisiny*) ciematu – 1344. gadā ciemata dibināšanas tiesības izdotas Mīkalam (*Mycolay*),⁶¹ bet pēc sešiem gadiem – 1350. gadā izdotajā ciemata tiesību atjaunošanas un paplašināšanas aktā kā ciemata vecākais jau minēts Hannuss. Nav ziņu, kas noticis ar ciemata pirmo vecāko, bet var pieņemt, ka te bijuši līdzīgi notikumi kā jau minētajā Eizenverkā, taču te ciemata pirmo vecāko, pēc vārda spriežot – prūsi, nomainījis vācu izcelsmes ciemata vecākais.

Vācu ciematu dibināšana historiogrāfijā tiek pamatoti apzīmēta kā viens no Prūsas zemes kolonizācijas paņēmieniem, izdarot secinājumus par Vācu ordeņa un bīskapiju realizēto etnisko vai saimniecisko politiku. Nemēģinot šeit diskutēt ar minēto viedokļu paudējiem, raksta autors vēlas norādīt, ka vācu ciematus savās zemēs dibināja arī

lielie lēņa kungi neatkarīgi no savas etniskās izcelsmes. Vēstures avotos ir minēti vairāki ciemati, kuru dibinātāji ir prūšu izcelsmes lēņa kungi, piemēram:

3. tabula

PRŪŠU DIBINĀTIE VĀCU CIEMI 14. GADSIMTĀ

Zemes kungs	Ciema lokators	Ciema nosaukums līdz 1945. gadam	Ciema pašreizējais nosaukums	Dibināšanas gads
Tunge	Eberhards	Krickhausen	Krzykały	1318 [1]
<i>feodales</i> Meruns, Bandavs, Klauks, viņa brālis Johanness, Terps un Vilks (<i>Wilko</i>) Tunges	Gerko	Peiskam	Piskajny	1352 [2]
Stanavs (<i>Stanuo</i>) un viņa brāļi	Astiems	Aßmanns	Witki	1345 [3]
Nacuks (<i>Nacoke</i>)	Sandirs	Zandersdorf	Swędrówka	1338 [4]

[1] CDW: 1.188.

[2] PrUB: 5.286.

[3] PrUB: 3.749.

[4] PrUB: 3.206.

Šajā gadījumā ir grūti komentēt, kādēļ šiem lēņa kungiem būtu bijis nepieciešams vāciskot savas zemes vai ka šo ciematu dibināšana ir bijusi Vācu ordeņa realizētās saimnieciskās un politiskās darbības sasniegums. Tādēļ raksta autors aicina uzlūkot ciematus kā, mūsdienu terminos runājot, nekustamā īpašuma attīstības projektus, kas tiek realizēti, lai to īpašniekiem dotu peļņu, un tieši ienākumu gūšanu uzskatīt par primāro motīvu ciematu dibināšanai, jo ciemats ir ne tikai apstrādāta lauksaimniecības zeme un infrastruktūras attīstība, bet arī regulāru ienākumu avots tā lēņa kungam, vai tas būtu Vācu ordenis, bīskapija vai privātpersona.

Fakts, ka prūši bija vācu ciematu vecākie, liek uzlūkot jautājumu par Prūsijas kolonizāciju nevis kā vācu veiktu prūšu zemju mērķtiecīgu vāciskošanu, bet kā vēsturisku apstākļu kopsommu, kur viens no faktoriem ir paši vietējie iedzīvotāji, kas iekļāvušies ciematu veidošanā un apdzīvošanā un vēlākos gadsimtos saplūduši ar vācu izcelsmes Prūsijas iedzīvotājiem.

MAZIE BRĪVIE, BRĪVNIEKI

Iepriekšējās nodaļās tika apskatītas dažādas Prūsijas pamatiedzīvotāju sociālās grupas, kam Vācu ordeņa un bīskapiju varas hierarhijā ir bijušas noteiktas lomas, kas saistītas ar politisko un tiesu varu.

Mazajiem brīvajiem, brīvniekiem bija izlēnoti salīdzinoši nelieli zemes gabali, un viņiem nebija tiesas tiesību savos īpašumos. Tāpat viņiem nebija nekādas politiskas varas, un viņi nepiedalījās zemes pārvaldē. Kā atlīdzība par saņemto zemi un personīgo brīvību no viņiem parasti tika prasīts ar vienu zirgu un vienu viegli bruņotu vīru piedalīties ordeņa militārajās aktivitātēs, zemes aizsardzībā un aizsardzības būvju celtniecībā jeb, kā šāda veida saistības lakoniski definējuši Vācu ordeņa un bīskapiju kanceleju rakstveži un vēlāk vācu vēsturnieki, veikt vienu *prūšu dienestu* (“*servicium Pruthenicum*”,⁶² “*sub forma Pruthenicali*”⁶³), kas vācu vēstures literatūrā nereti apzīmēts arī kā *Reiterdienst*. Izņēmums ir koprokas lēņi, kad lēnis tika piešķirts vairākiem cilvēkiem, visbiežāk brāļiem vai savstarpēji tuviem radniekiem, parasti – brālēņiem vai brāļadēļiem. Šādos gadījumos parasti tika prasīts, lai militāro dienestu ar zirgu un ieročiem veic visi lēņa ņēmēji, nevis viens. Tā 1354. gadā Vācu ordeņa virsmestrs Vinrihs Kniprode izlēvoja Barimam, Ragitineram, Tulem un Pasjautam 16 hūfas zemes pie Eisinga ezera (*Eiſing-See, Jezioro Isq*). Preti tika prasīti četri prūšu dienesti ar zirgiem, kā arī dalība militāro nocietinājumu celtniecībā.⁶⁴

Pieturoties pie trīs līmeņu prūšu sabiedrības modeļa, būtu sagaidāms, ka mazie brīvie ir viendabīgs sociāls slānis ar līdzīgu izlēnotās zemes daudzumu un saistību apjomu, taču jāatzīmē, ka šādas sociālas grupas identifikācija nav nemaz tik vienkārša, jo var izdalīt trīs mazo brīvo lēņa vīru grupas.

Wilhelms Gudats (*Wilhelm Guddat*), apskatot mazos brīvos, piedāvāja tos diferencēt mazajos brīvajos un ne tik mazajos brīvajos, kā robežšķirtni izmantojot lēņa lielumu 5 hūfas, jo šajā gadījumā zemnieks ar saviem spēkiem no četrām hūfām var paēdināt savu saimi un saražot sev virsproduktu, bet piekto un visas pārējās hūfas izlēnot citiem.⁶⁵ Gudats norādīja: lai atbilstu lielā brīvā kategorijai un saņemtu mazās tiesas tiesības, izlēnotajam zemes īpašumam vajadzēja būt vismaz 10 hūfām zemes, bet, lai saņemtu lielās tiesas tiesības, – vismaz 15 hūfām.⁶⁶

Gadījumu, kad tiek izlēnots vairāk nekā 5 hūfas zemes, bet lēņa saņēmējam nav mazās tiesas tiesību, ir pietiekami daudz, lai šos lēņa vīrus izdalītu kā atsevišķu grupu. Vēstures avotos nav saglabājušās liecības par šāda veida zemju tālāku izlēņošanu, taču, kā jau tika minēts, darbaspēju kapacitāte ir ierobežota, un neatbildēts ir jautājums, kā šāds zemes apjoms ticis apstrādāts. Tādēļ var pieņemt, ka šo zemi ir apstrādājušas vairākas saimes, kuras savā starpā saistījušas noteiktas hierarhiskas attiecības, un kādai no saimēm šajā sadarbības modelī ir bijusi vadošā loma. Vai tie ir Elbingas vārdnicā minētie lauka turētāji, resp., viensētnieki – *Leman/Laukinikis*,⁶⁷ pagaidām ir atklāts jautājums.

Bez izlēnotās zemes daudzuma cita visai skaidra pazīme cilvēka sociālajam statusam ir lēņa grāmatā noteiktā kompozīcija (asinsnauda) par šī cilvēka nogalināšanu jeb t.s. vīra nauda, vīra, vērgelds (vācu *Wehrgeld*).⁶⁸ Pamedes tiesībās ir noteikta vīra nauda 30 marku apmērā par prūšu brīvā nogalināšanu.⁶⁹ Tāpat šīs tiesības pieļauj vīra naudas apmēru mazāku vai lielāku par 30 markām (“... *es sey XXX marck mynner oder mehr...*”) un to, ka šīs naudas apmērs ir atsevišķi jāapstiprina ar labu ļaužu liecībām vai lēņa grāmatām.⁷⁰ Lēņa grāmatās ir minēti trīs dažādi iespējamie vīra naudas apmēri: 60 markas, 30 markas un 16 markas. Dažās lēņa grāmatās ir minēta vīra nauda 32 markas (2 × 16? – aut.), tomēr šo gadījumu necīgā skaita dēļ tos var uzlūkot kā izņēmumus, kas prasa atsevišķu analīzi.

Apskatot lēņa grāmatās uzrādīto vīra naudu un mēģinot saprast, pēc kādiem principiem tā ir tikusi noteikta, jāatzīst, ka vienīgā likumsakarība ir: jo lielāks lēnis, jo lielāka iespēja, ka vīra nauda būs augstāka. Par 60 marku vīra naudu ir skaidrs, ka tā tika noteikta lēņa vīriem ar lieliem zemes īpašumiem līdz ar tiesībām uz mazās tiesas un vismaz pusi lielās tiesas ienākumiem. Šāda apjoma vīra nauda bija noteikta iepriekš jau minētajam Santungam ar brāļiem.⁷¹ Lēņa īpašuma robeža starp 30 marku un 16 marku vīra naudu ir visai neskaidra, jo 30 marku vīra nauda varēja tikt noteikta par 1½ hūfu, 2 arkliem vai pat par 1½ arklu zemes,⁷² bet 16 markas – par 4 vai pat 10 hūfām zemes.⁷³ Parasti 16 marku vīra nauda tika noteikta 2 arklius lieliem lēņiem vai lielākiem, ja tie bija koprokas lēņi.

Vēstures literatūrā nav dota skaidra atbilde, pēc kāda kritērija tika noteikta 16 vai 30 marku vīra nauda. Atbilde uz šo jautājumu varētu būt meklējama pašos brīvniekos. Termini “mazie brīvie”, “brīvnieki”, arī – brīvļaudis, brīvzemnieki, var radīt maldinošas asociācijas par

cilvēkiem, kas bauda personīgu brīvību, taču šāda izpratne ir neko-rekta attiecībā uz viduslaiku agrāro sabiedrību. 14. gadsimta Prūsijas gadījumā brīvība ir iespēja nebūt zemniekam un brīvnieks ir cilvēks, kas ir atbrīvots no zemniekiem noteiktajām saistībām. Lēņa grāmatās tas pat ir skaidri pateikts: *rusticali liberos, iugo rusticalium laborum liberos*. Taču brīvnieka statuss nebija pastāvīgs, un brīvnieki varēja kādā brīdī izputēt vai zaudēt savas tiesības un kļūt par zemniekiem – Pamedes tiesībās ir pat īpašs pants “Par zaudētajām tiesībām” (*Von verzogenes rechte*): ja kāds vīrs ir bijis brīvs (*frey*) un kļuvis par zemnieku tiesībām (*gebawer recht*) piederošu, tad šī cilvēka bērni nevar apstrīdēt šo soli un viņi jātiesā saskaņā ar zemnieku tiesībām.⁷⁴

Taču arī zemnieka statuss nebija galīgs un negrozāms. Zemnieks varēja nopirkt sev brīvību vai izpelnīties to ar labu dienestu. Ir sastopamas daudzas 14. gadsimta vidū izsniegtas lēņa grāmatas, kur ordeņa amatpersonas (komturi vai maršals) par labu kalpošanu piešķir prūšiem 2–4 arklus zemes, atbrīvotus no nodevām un klaušām, piemēram, 1352. gada 15. augustā ordeņa maršals Zigfrīds no Dāenfeltes par labu dienestu piešķīra Samanim 2 arklus zemes Rentavā (*Rantau, Zaostrovè*) bez nodevām un klaušām, pretī prasot vieglā jātnieku dienestu un dalību aizsardzības būvju celtniecībā.⁷⁵ Jāpiezīmē, ka šāda 2–4 arklus zemes piešķiršana par uzticīgu dienestu ir raksturīga tieši Vācu ordenim. Prūsijas bīskapijās tik mazi lēņi parasti netika doti.

Otra iespēja bija nopirkt lēņa tiesības. Tā kā zemniekiem bija jāpiedalās ordeņa rīkotajās militārajās kampaņās, tad viņi tajās varēja ne tikai parādīt sevi kā uzticamus karavīrus, bet veiksmes gadījumā arī saņemt daļu kara laupījuma, ko varēja izmantot zemes nopirkšanai. Lēņa grāmatās ir sastopami gadījumi, kad izputējies brīvnieks vai vienkārši kāds, kas gribēja zemi pārdot, pārdeva zemi un lēņa kungs pēc notikušā apstiprināja veikto darījumu un izdeva jaunajam zemes īpašniekam lēņa grāmatu, kā, piemēram, 1339. gadā Sembas bīskaps Johans apstiprināja Napaka pirkumu – 3 arklus zemes Tirskāimas ciematā (*Klein Dirschkeim, Dvoriki*) par 26 markām.⁷⁶

Parasti par labu dienestu piešķirti 2–4 arklus lieliem lēņiem tika noteikta vīra nauda 16 marku apmērā. Iespējams, ka 30 marku vīra nauda tika noteikta tiem prūšu brīvniekiem, kas bija saglabājuši savu brīvību pēc prūšu zemju pakļaušanas, savukārt 16 marku vīra nauda – emancipētajiem zemniekiem, kas, neraugoties uz savām jauniegūtajām lēņa tiesībām, tomēr netika pielīdzināti pilntiesīgiem

prūšu brīvajiem. Jāatzīmē, ka 16 marku vīra nauda netika noteikta personām, kam bija piešķirtas tiesības saņemt tiesu ienākumus – tiesu ienākumus varēja saņemt personas, kuru dzīvība bija novērtēta ar 30 vai 60 markām.

Mazie brīvie bija visdaudzskaitlīgākais prūšu brīvo ļaužu slānis, ko vienoja salīdzinoši nelielais viņiem izlēnotās zemes daudzums un militārais prūšu dienests, kas viņiem bija jāsniedz saviem lēņa kungiem. Tomēr šis arī ir vienīgās viņus vienojošās pazīmes, jo mazie brīvie bija atšķirīgi gan pēc izcelsmes, gan pieejamajām tiesībām, gan izlēnotās zemes daudzuma un vīra naudas apjoma.

SECINĀJUMI

Viduslaiku Livonijas un Prūsijas vēstures pētniecībā 19.–20. gadsimtā ir tikuši apskatīti jautājumi, kas saistīti ar vietējo iedzīvotāju statusu pēc zemju pakļaušanas 13. gadsimta otrajā pusē, taču šo jautājumu objektīvu izpēti lielā mērā kavēja pētnieku subjektīvā pieeja, kas jau iepriekš noteica gan pētījumu metodes, gan sagaidāmo rezultātu. Īpaši izteikti tas ir vērojams nacionālajā un padomju historiogrāfijā, kur šis jautājums tika skatīts kā bināra opozīcija starp apspiedējiem un apspiestajiem.

Binārie divu līmeņu vietējās sabiedrības struktūras modeļi (svešzemju apspiedēji – vietējie apspiestie, kolaboracionistu vietējā elite – pakļautie vietējie iedzīvotāji) ir uzskatāmi par neatbilstošiem vēstures faktiem, jo vēstures avotu liecības sniedz pietiekami plašu informāciju gan par brīvajiem ļaudīm, gan vietējiem iedzīvotājiem, kas aktīvi iekļāvās jaunajās pārvaldes struktūrās pēc šo zemju pakļaušanas 13. gadsimta otrajā pusē.

Vācu historiogrāfijā plaši izmantotais trīs līmeņu prūšu sabiedrības modelis (elite – brīvinieki – nebrīvie), neraugoties uz savu loģiskumu, neatbilst lēņa grāmatu liecībām, kas uzrāda krietni komplikētāku sabiedrības struktūru. Komplicētību nosaka ne vien dažādas sociāli politiskās lomas (kāmerers, ciemata vecākais), ekonomiskais faktors (lieli zemes īpašumi), izcelsme (brīvie ļaudis, zemnieki), bet arī atšķirīgais tiesiskais regulējums (Kulmas tiesības, prūšu tiesības). Rakstā tika apskatīti tikai prūšu brīvie, bet arī nebrīvie ļaudis nebija vienādi savās ierobežotajās brīvībās, un arī starp viņiem var izdalīt vairākas ļaužu grupas, līdz ar to prūšu sabiedrības struktūras modelis ir pavisam complicēts.

Būtībā pētnieks te nonāk savā ziņā apburtā lokā – īsumā visu prūšu sabiedrības struktūru aprakstīt nav iespējams, savukārt vienkāršotais trīs līmeņu sabiedrības modelis nav precīzs, jo neapraksta visus gadījumus un ar savu vispārīgumu rada mānīgu iespaidu par viduslaiku prūšu sabiedrību kopumā. Raksta autors pagaidām nevar dot nekādus risinājumus šai problēmai, taču vērs uzmanību uz to, ka viduslaiku prūšu sabiedrība (un arī viduslaiku Livonijas sabiedrība) nav uzlūkojama vienkāršoti kā divu–trīs viendabīgu sabiedrības grupu struktūra.

Pieskaroties vietējo iedzīvotāju lomai Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemes pārvaldes varas hierarhijā 13.–14. gadsimtā, jānorāda, ka prūši aktīvi iesaistījās zemes pārvaldē un bija sastopami gan varas vertikālās vidējā posmā kā ordeņa un bīskapiju lēņa vīri, kas patstāvīgi varēja veikt savu zemes īpašumu pārvaldi (lielie brīvie), gan zemākajā posmā, nodrošinot zemes kungus ar karaspēku un darbaspēku militāro būvju celtniecībā (mazie brīvie). Šādu prūšu līdzdalības līmeni zemes pārvaldē paredz jau minētais trīs līmeņu prūšu sabiedrības modelis. Taču ārpus šī modeļa paliek tādas sociāli politiskas grupas kā kāmereri, vācu ciematu vecākie un mazie brīvie ar lieliem zemes īpašumiem. Arī šīm sabiedrības grupām bija sava loma zemes pārvaldē un varas hierarhijā. Tādēļ, apskatot vietējo iedzīvotāju līdzdalību Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju (un arī Livonijas) zemes pārvaldes varas hierarhijā, nepieciešams aplūkot ne tikai no lēņu attiecībām tieši izrietošās saistības un pienākumus, bet analizēt arī citas jomas, kur iesaistījās vietējie iedzīvotāji.

Ārpus šī raksta ir palikušas vairākas jomas, kur 14. gadsimtā prūši ir sastopami vismazāk, – krogi, dzirnavas un pilsētas. Taču mazā pārstāvniecība vēl nenozīmē atstumšanu, un patiesos Prūsijas vietējo iedzīvotāju līdzdalības apjomus šajās jomās ir nepieciešams vēl konstatēt, jo pagaidām visaptveroši pētījumi par šo tēmu nav veikti.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Piem.: Hartmut Boockmann (1992). *Ostpreußen und Westpreußen*. Berlin: Siedler Verlag, S. 134–137; Aleksandr Rogachevskii (2005). *Vozniknovenie pravovoi sistemy Ordenskoj Prussii*: Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni doktora iuridicheskikh nauk. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii Universitet, s. 467.

- ² Mechislav Iuchas (1989). Nemetskii orden v trudakh ostforsherov. V kn.: Anatolii Novosel'tsev (red.). *Drevneishie gosudarstva na teritorii SSSR, 1987*. Moskva: Nauka, s. 273–281, zdes' s. 273.
- ³ Citēts pēc: Jānis Zutis (1948). *Krievu un Baltijas tautu cīņas pret vācu agresiju*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 26. lpp. Tomēr K. Marksu nevar uzskatīt par šī paralēlisma autoru, jo spāņu iebrukuma kritisks salīdzinājums ar Vācu ordeņa darbībām Baltijā ir sastopams jau 18.–19. gs. mijā iznākušajos Ludviga fon Backo (*von Baczko*) un Augusta fon Kotcebū (*von Kotzebue*) darbos (Sven Ekdahl (2005). *Crusades and colonization in the Baltic*. In: Helen Nicholson (ed.). *The Crusades*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, pp. 172–204, here pp. 177–178.
- ⁴ Ilustrācijai Imanta Ziedoņa dzejas rindas: “...Man sacīja leišu māte, / Lai prasot prūšu māti. / Tā gan būtu sacījusi, / Kas tai līcis sūri siet. / Nevarēja pasacīt, / Ar zobenu sakapāta.” (Imants Ziedonis (1977). *Poēma par pienu*. Rīga: Liesma, 31. lpp.)
- ⁵ Evgeniia Nazarova (1990). *Istoriia leimanov v Livonii*. Moskva: Institut istorii SSSR AN SSSR, s. 25–26.
- ⁶ Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava, 458.–473. lpp.; sk. arī Agra Dzeņa emuārus par kuršu ķoniņiem – pieejams: pusdziva-vesture-dzenis.blogspot.com/ (skatīts 10.11.2013.).
- ⁷ Johannes Voigt (1828). *Geschichte Preußens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Bd. 3. Königsberg: Verlag der Brüder Borntträger, S. 420–458.
- ⁸ Max Töppen (1861). Excurs über die Verschreibungen des Ordens für Stammpreussen im 13. Jahrhundert. In: Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke (Hrsg.). *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, S. 254–269.
- ⁹ Klauss Milicers (2009). *Vācu ordeņa vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 114. lpp.
- ¹⁰ 1 prūšu arklis, hākens (*Haken, uncus*) atbilda aptuveni 10 hektāriem zemes.
- ¹¹ Boockmann. *Ostpreußen und Westpreußen*, S. 134–137.
- ¹² Dusburgs: III-220.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Piem., PrUB: 1.2.381.
- ¹⁵ Hans Mortensen (1923). *Siedlungsgeographie des Samlandes*. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn's Nachf., S. 353.
- ¹⁶ Henryk Łowmiański (1936). *The ancient Prussians*. Toruń; London: Baltic Institute, p. 69.
- ¹⁷ Dusburgs: III-119.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Vera Matuzova (1989). Prusskie nobili i Teytonskii orden. V kn.: Anatolii Novosel'tsev (red.). *Drevneishie gosudarstva na teritorii SSSR, 1987*. Moskva: Nauka, s. 281–287; sk. arī PrUB: 1.2.173.
- ²⁰ 1 hūfa atbilst aptuveni 16,8 hektāriem, 122 hūfas ir ~2050 hektāru.

- ²¹ PrUB: 3.255.
- ²² Turpat.
- ²³ CDW: 1.62.
- ²⁴ PrUB: 4.23.
- ²⁵ *Orte in Ostpreußen. Bogatynskie – Tüngen*. Pieejams: www.ostpreussen.net/index.php?seite_id=12&kreis=18&stadt=09 (skatīts 12.03.2011.).
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Kā vēl vienu šādu piemēru var minēt pētījumu par Vindekāimu-Perbandtu dzimtu. – Grisha Ferkamer Komturstvo Kenigsberg i formirovanie vostochnoprusskogo dvorianstva (na primere roda Perbandt). V: *Kaliningradskie arkhivy*. Vypusk 7. Pieejams: www.gako.name/index.php?publ=187&razd=212 (skatīts 07.11.2013.).
- ²⁸ Groß Bössau, Biesowo.
- ²⁹ PrUB: 5.205; CDW: 2.203.
- ³⁰ Paul Siegmund (1928). Deutsche Siedlungstätigkeit der samländischen Bischöfe und Domkapitel vornehmlich im 14. Jahrhundert. *Altpreussische Forschungen*, 5. Jahrgang, S. 262–303, hier 291–292.
- ³¹ Turpat.
- ³² Wickerau, Cherkasovka.
- ³³ Wickerau, Wikrowo.
- ³⁴ Das Vocabular. In: Georg H. F. Nesselman (1868). Ein deutsch-preussisches Vocabularium aus dem Anfange des 15. Jahrhunderts. *Altpreußische Monatschrift*, Bd. 5, S. 473–484.
- ³⁵ Wulfstan's Reisebericht über Preussen. In: Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke (Hrsg.) (1861). *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, S. 732–735, hier S. 733.
- ³⁶ Der Wirtschaftsplan des Ordenshauses Elbing. In: Artur Semrau (1937). Der Wirtschaftsplan des Ordenshauses Elbing aus dem Jahre 1386. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst*, H. 45, S. 46–60, hier S. 55.
- ³⁷ Artur Semrau (1937). Der Wirtschaftsplan des Ordenshauses Elbing aus dem Jahre 1386. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst*, H. 45, S. 1–74, hier S. 26.
- ³⁸ Die Wirtschaftsplan, S. 55.
- ³⁹ PrUB: 4.647.
- ⁴⁰ Łowmiański. *The ancient Prussians*, pp. 49–50.
- ⁴¹ Vladimir Pashuto (1956). *Pomezaniia. "Pomezanskaia pravda" kak istoricheskii istochnik izucheniia obshchestvennogo stroia Pomezanii XIII–XIV vekov*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, s. 76. Hartmuts Bokmans norāda, ka kameras iecirknī bija 15–25 ciemi (Boockmann. *Ostpreußen und Westpreußen*, S. 134), kas pēc iedzīvotāju skaita atbilst kārtīgam novadam.
- ⁴² Turpat; Milicers. *Vācu ordeņa vēsture*, 163. lpp.
- ⁴³ Pashuto. *Pomezaniia*, s. 76.
- ⁴⁴ PT: 100. Šeit un turpmāk ar ciparu ir apzīmēta attiecīgā tiesību norma šajā tiesību aktā.

- ⁴⁵ PT: 101.
- ⁴⁶ PrUB: 2.236.
- ⁴⁷ *Pomen, vēlāk pārdēvēta par Veklicu (Wöklitz, Wekllice).*
- ⁴⁸ Die Wirtschaftsplan, S. 57.
- ⁴⁹ PT: 29.
- ⁵⁰ PrUB: 4.126.
- ⁵¹ PrUB: 4.632.
- ⁵² PrUB: 4.688.
- ⁵³ Simon Grunau's preussische Chronik. In: Max Perlbach (Hrsg.) (1876). *Die preussischen Geschichtschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts.* Bd. I. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, S. 722.
- ⁵⁴ Zhak Le Goff (2000). *Tsivilizatsiia srednevekovogo Zapada.* Sretensk: MCIFI, s. 64; Robert Bartlett (1994). *The Making of Europe.* London: Penguin Books, pp. 112–113; Milicers. *Vācu ordeņa vēsture*, 113.–116. lpp.
- ⁵⁵ Karl Kasiske (1934). *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im ostlichen Preussen bis zum Jahre 1410.* Königsberg: Kommissionsverlag Gräfe und Unzer, S. 93–94.
- ⁵⁶ CDW: 1.299.
- ⁵⁷ PrUB: 3.473.
- ⁵⁸ Eisenwerks, vēlāk pievienots Migēnenas ciemam (*Migehnen, Mingajny*).
- ⁵⁹ CDW: 1.313.
- ⁶⁰ PrUB: 4.293.
- ⁶¹ PrUB: 3.705.
- ⁶² PrUB: 4.251, 4.252.
- ⁶³ PrUB: 3.387, 3.395, 3.399.
- ⁶⁴ PrUB: 2.265.
- ⁶⁵ Wilhelm Guddat (1975). *Die Entstehung und Entwicklung der privaten Grundherrschaften in den Ämtern Brandenburg und Balga (Ostpreußen).* Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut, S. 29.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Das Vocabular.
- ⁶⁸ Sanita Osipova (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 68. lpp.
- ⁶⁹ PT: 61.
- ⁷⁰ "...sal her bewisen mit bedirwe luten (...) adir mit sinen briven" (PT: 61).
- ⁷¹ PrUB: 3.255.
- ⁷² PrUB: 5.610; UBSaml: 409; UBSaml: 374.
- ⁷³ PrUB: 3.606, 5.213, 3.458.
- ⁷⁴ PT: 17.
- ⁷⁵ PrUB: 5.80.
- ⁷⁶ PrUB: 3.218.

SAĪSINĀJUMI

- CDW C. P. Woelky, J. H. Saage (Hrsg.). *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. I–II. Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1860–1864. 1275 S.
- Dusburgs Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. In: T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (Hrsg.). *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861. S. 21–219.
- PomUB H. Cramer (Hrsg.). *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien*. Heft 1–2. Marienwerder: R. Kanter, 1885–1886. 224 S.
- PrUB R. Philippi, A. Seraphim (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 1, T. 1–2. Königsberg i. Pr.: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1882–1909. 974 S.; M. Hein, E. Maschke (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 2, T. 1–3. Königsberg i. Pr.: Gräfe und Unzer, 1932–1939. 859 S.; M. Hein (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, T. 1. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1976. 288 S.; H. Koepfen (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, T. 2–3. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1958–1961. 362 S.; H. Koepfen (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 4. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1960–1964. 734 S.; K. Conrad, H. Koepfen (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 5, T. 1–3. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1969–1975. 757 S.
- PT Tekst Pomezanskoj pravdy. Ranniaia redakciia. V kn.: V. T. Pashuto (1956). *Pomezaniia. "Pomezanskaia pravda" kak istoričeskie istočnik izučeniia obščestvennogo stroia Pomezanii XIII–XIV vekov*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, s. 114–161.
- UBSaml C. P. Woelky, H. Mendthal (Hrsg.). *Urkundenbuch des Bisthums Samland*. Heft 1–3. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1891–1905. 367 S.

THE ROLE OF LOCAL PEOPLE IN THE POWER HIERARCHY AND THE LAND ADMINISTRATION OF THE DIOCESES OF PRUSSIA AND THE TEUTONIC ORDER DURING THE 14th CENTURY

Raitis Simsons

Mg. hist. Academic interests: historical processes in 13th–16th century Prussia, crusades in the Baltic Sea region.

E-mail: raitiss@btv.lv

Historical writings concerning the structure of Prussian society in 13th–16th century Prussia traditionally distinguish among three social classes: the “great freemen”, the “small freemen” and the bondmen. This rather simplified scheme, although providing an insight in Old Prussian society, still fails to provide complete information concerning importance (or lack thereof) of the role that the local people played in the land administration after the occupation of Prussian lands and the formation of the land administration by the Teutonic Order and dioceses. The present paper reveals that Prussian society of the 13th–16th centuries has in fact been much more multi-layered than the above-mentioned three-layer model and that the local people of that time played a significant role in the power hierarchy and land administration in the dioceses of Prussia and the Teutonic Order.

Key words: Old Prussians, Prussia, Teutonic Order, feudal relationships.

Summary

Historical writings concerning the structure of Prussian society in 13th–16th century Prussia traditionally distinguish among three social classes: the “great freemen” (*große Freien*), the “small freemen” (*kleine Freien*) and the peasants (*Bauer*). This rather simplified scheme, although providing an insight into Old Prussian society, still fails to provide complete information on importance (or lack thereof) of the role that the local people played in the land administration after the subjugation of Prussian lands and the formation of the land administration by the Teutonic Order and dioceses. The role of the locals in the land administration is an important topic also in the research into the history of Livonia of the 13th–16th centuries, since this problem has hardly ever been approached, and historiography for the time being addresses mainly the two-class society model, namely that of peasants and liegemen (*Lehnsmann*).

The Prussian “great freemen” or the lords of the great land properties were represented by the Old Prussian *nobiles* and their descendants who preserved their inheritance due to the sworn fidelity to the Teutonic Order or Prussian bishops. They also possessed quite extensive rights normally awarded according to Kulm or German laws. In their properties they actually executed and ensured the functions of local governments including the legal power, and their properties can be considered to be smaller *administrative and political* territorial units in the system of land administration of commanderies or bishoprics. The “great freemen” had significant role in the structure of land administration of the Order and dioceses, since they filled the position in the power hierarchy between the higher landlords and the peasants.

The *kamerers* or the masters of the Old Prussian land government districts (*Kammerämte*) were chosen among the representatives of the leading local families of the particular regions. Despite their fiscal, military and police functions, the *kamerers* were not the lords of the *Kammeramt*, although they were often rewarded with comparatively large land properties and quite excessive privileges. *Kamerers* were also frequently not the high landlords, and several occasions are known when the functions of the *kamerer* were actually carried out by the Prussian freemen.

Historical writings have until now rarely addressed the problem of Prussian participation in the foundation of German villages. This phenomenon was especially frequently observed in the Bishopric of Warmia where the foundation and government of a number of German villages was entrusted to the local Prussians. The foundation of German villages was also initiated by the great Prussian fief lords; this fact may call for a reconsideration of the popular view about the foundation of the German villages as a purposeful colonisation of the land of Prussia. The echoes of the Prussian-founded villages have been preserved in a number of placenames of the former Eastern Prussia.

The three-class model of Prussian society would logically imply that the “small freemen” had been a homogenous social class with a similar amount of fief property and consequent liabilities. Nevertheless, it must be noted that the identification of this social group is far more complicated than that since three separate groups of small freemen can be distinguished.

The first group largely consists of freemen with large fief estates, but without legal power in these properties. The size of their fief land was normally bigger than the average workable estate of one family, so

it is possible that serfs were used for working the land or parts of the land were leased to others. The history sources do not highlight this group, so its existence must be viewed as hypothetical.

The other two groups of freemen are distinguished by the amount of weregild (*Wehrgeld*) set for the representatives of these groups, namely 30 marks and 16 marks correspondingly. The sources do not clearly assert the criteria of setting different amount of weregild, but the deeds of fiefdom (*Lehnbrief*) seem to testify that the 30 mark weregild was set for those freemen who had preserved their freedom after the subjugation of Prussian lands, but the 16 mark weregild was set for the peasants who received land and freedom from the Teutonic Order for good service; nevertheless, despite their newly acquired fief rights they were not compared to the full-fledged Prussian freemen. It must also be noted that the 16 mark weregild was never set for persons who had rights to receive income from courts.

The small freemen comprised the most numerous free social class of Prussians united by their comparatively small fief estates and the Prussian military service they had to provide for their fief lords. However, these were the only common characteristics among them since the small freemen differed as to their origin as well as their rights, size of their estates and the amount of weregild.

Iesniegts 18.11.2013.